

Leányszöktetés: deviancia vagy norma?

A tanulmány a szerző szilágysági falvakban végzett terepmunkája során nyert 20. századból származó adatok alapján készült. A Szilágyságban nem ritka leányszöktetés szokásának hátterét kutatja, a személyes döntések és családi kezdeményezések motivációit elemzi. Felvázolja, hogy a szokás hogyan viszonyul a közösségi normarendszerhez, a családi, közösségi és egyházi szankciók ellenére, hogyan épül be mégiscsak annak szokásrendjébe. A szerző tanulmánya végén megkísérli azt is, hogy az Arnold van Gennep által felvázolt modellnek megfeleltetve a leányszöktetés szokáscelekményét átmeneti rítusként értelmezze.

A házasság a hagyományos paraszti társadalomban nem csupán az önálló élet egyik lehetséges formáját jelentette, hanem szinte kizárólagos jelleggel bírt: a házas állapot és a felnőtté válás kölcsönösen feltételezték egymást.¹ A közösség teljes értékű tagjává csak akkor válhatott az egyén, ha mindkét szerepkörnek eleget tudott tenni. A sikeresnek és teljesnek nevezhető élet maga is úgy volt megkonstruálva ebben a paradigmában, hogy a biológiai funkcion kívül a gazdasági és társadalmi feladatokban is mindkét nem együttes, egymást kiegészítő részvételét igényelte – a nemek közötti munkák felcserélhetősége vagy helyettesíthetősége alárendeltnek, sőt alábecsültnek minősült a kiegészíthetőség ideálja mellett. „Az Isten úgy adta, hogy az ember az asszonya egy: egy testek, és egymás nekü nem írnek semmit”² – fogalmazza meg a paraszti bölcsélet.

A családos élet normája – nyugodtan nevezhetjük így, hiszen nem csupán a felnőtt lét egyik alternatíváját, hanem az egyetlen elfogadott formáját jelentette – az egész közösséget a házasságkötésre és a házasságban való megmaradásra sarkallta.³ A leányszöktetés, ami ugyan a házasságon kívüli kapcsolatkötés egyik módja volt, ezt nemhogy gyengítette vagy kétségbe vonta volna, hanem inkább erősítette. Azáltal, hogy az adott egybekerülési lehetőségek kereteit tágították, az aktuális körülményekhez igazították, éppen hogy a páros élet intézményének fontosságát, fenntartásának szükségességét fogalmazták meg. Nem a házasság intézményének elvetéséről van tehát itt szó, hanem a normatívként kanonizált házasságkötési formákhoz való viszonyulásról: ennek elutasításáról és/vagy aktualizálásáról a változó körülményekhez, rugalmassá tételéről és/vagy e formák köreinek bővítéséről.

A jelen tanulmány azt kívánja feltárni, hogy a leányszöktetés mint családalapítási szándékú kapcsolatkötesi forma hogyan viszonyult a közösség normarendszeréhez, illetve hogyan épült be annak szokásrendszerébe. A vizsgálat alapját képező terepmunkát egy igen kevésbé kutatott tájegységben, a Szilágyságban végeztem. Bár a leányszöktetés több évszázados hagyományra tekint vissza, ezúttal csak a 20. század eseményei kerülnek elemzésre, hiszen jelen esetben a szóbeli források nyújtják a megismerés legteljesebb lehetőségét.⁴

Kutatástörténeti áttekintés

Az Ethnographiában az 1890-től kezdődően megjelent közlemények azt jelzik, hogy a néprajzi kutatásoknak már igen korai fázisában felfigyeltek a leányszöktetés jelenségére. Természetesen a korabeli tudományos koncepcióknak megfelelően a híradásokon kívül az eredetkutatáson és komparatív adatközlésen volt a hangsúly.

Elsőként Thúry József ír a nőrablásról mint a nővételt megelőző népszokásról: „a férfi nem békés megalkuvás útján, és a leány apjának fizetett összegért jutott feleséghez, hanem erőszakosan rabolta egy másik törzsből vagy nemzetségből” (Thúry 1890:406). Római és görög történelmi példákat említ, illetve a Hunor és Magyar nőszerzéséről szóló mondásra hivatkozva ősi magyar szokásnak tekinti, amelynek maradványait a recens házassági rítusokban is felfedezhetőnek véli, például amikor a vőlegény és társai a menyasszony ágyáért mennek, a menyasszonyt is elbűjtatják; az esküvő után megpróbálják visszalopni a menyasszonyt (Thúry 1890). 1894-ben Nagy Géza a honfoglalástól kezdődően nyújt történeti áttekintést, kitérve a Szent István korától datált tiltási rendeletekre is (Nagy 1894). Az őshaza kérdéskörét kiemelt prioritásúként kezelő és a komparatiztikai igényű kutatások paradigmájába illeszkedően keresik a hasonló jelenségeket a rokon, a szomszédos és akár a távolabbi népeknél is. Többen számolnak be vogul, osztják, votják párhuzamokról (Munkácsi 1894; Jankó 1904; Tagányi 1919). Csak egy példát említve hadd idézzem Jankó Jánost: „Szorovszkija [osztják falu] híres arról, hogy ott minden tisztességes asszony – szökött asszony, vagyis a vőlegény nem fizette le érte a móríngot (kalyam, unák), hanem a nélkül szöktette el a lányt.” (Jankó 1904:62.) A délszlávoknál, a románoknál és a szászoknál is találkoznak a jelenséggel (Both 1910; Ernyei 1910; Eckhart 1954), valamint említést tesznek ázsiai népek nővásárlási és -rablási szokásairól is (Tagányi 1919).

A magyar nyelvterületet illetően a mai Magyarországról kevés adatunk van (Perl 1894). Elsősorban a Szilágyságból (Moldován 1913:156)⁵, Vistáról (Daróczi 1936), a bukovinai székelyek köréből (Bakó 1941; Györgyi 1962), Csík megyéből (László 1944:276), Székéről (Győri 1975:130), a Fekete-Körös völgyéből (Kós 1976:69), Almás mentéről és Kalotaszegről (Tárkány Szűcs 1981a:255–264) származó adataink jelzik a szokás előfordulását, kitérnek az esemény lefolyására, az okokra és a következményekre, meglehetősen kevés teret engedve a leírásnál az értelmezésnek.

Szilágyság

A tanulmány alapjául szolgáló terepmunkát a történeti Szilágyságban végeztem 2001–2002-ben. Mivel a szakirodalom igen mostohán foglalkozik ezzel a tájegységgel, s így a közismertsége igen szűk határokon belül mozog, az alábbiak földrajzi elhelyezésének megkönnyítése érdekében nem tartom hiábavalónak röviden bemutatni a terület belső tagolódását.

Három kisebb régiót szoktak elkülöníteni: a *Tövishátat*, melyet a Szamos, a Mázsa- és a Zilah-patak fog közre; a *Kraszna mentét*, amelyhez a Kraszna folyó vonalán és mellékpatakjainak (Kolicka, Martóca) felső völgyeiben lévő települések tartoznak, és a *Felső-Berettyó mentét*, mely területen a folyó Márkaszékig tartó szakaszán elhelyezkedő falva-

kat értjük (Major 1999:19–21). Tereptapasztalatom viszont azt mutatja, hogy a Szamos és a Szilágy-patak szögletében lévő falvak (Benedekfalva, Bósháza, Égerhát, Monó, Sülelmed, Szamosardó, Szamoscikó, Völcsök) társadalom-néprajzilag és szokásvilágukat illetően elkülönülnek a Tövisháttól, önálló kistájat alkotva. Ezért a továbbiakban ezt a településcsoportot külön mikrorégióknak fogom tekinteni, és a *Szilágy–Szamos köze* elnevezéssel illetem.

„A vót a divat”⁶

A közösség szokásszerkezetében a normatívként megkonstruált és fenntartott házasságkötéssel szemben a leányszöktetés normaszegő magatartás volt – strukturálisan legalábbis, hadd tegyük hozzá: már rögtön a legelején. Mégsem ment ritkaságszámba. Sőt a Szilágyságban úgy az 1920-as és 1950-es évek között annyira általánossá vált, hogy szinte alig volt „rendes” egybekelés. Ahol a párválasztást a szülők a későbbiekben is igyekeztek ellenőrzési körükben tartani (mivel ez volt a szokáscselekmény egyik legfontosabb motivációja), akár az 1970-es, sőt 1980-as években is előfordult egy-egy szöktetés. Különösen igaz ez a leghagyományőrzőbb régiókra, a Szilágy–Szamos közére és Désházára, ugyanis itt indult bomlásnak legkésőbb a hagyományos család- és társadalomszerkezet, -szervezet és -ideológia.

Mindannak ellenére, hogy az életszakaszok fordulójának normatívként elfogadott forogatókönyvével, illetve az ezek háttérét képező értékekkel és érdekekkel szemben léptek fel e cselekedettel, a leányszöktetés deviánsnak minősítése mégsem egyértelmű, hiszen a szempontok sokasága az ítéletalkotás mérlegét pluralizálódott elvek mentén engedi mozogni. Ezek között a relatív „keretek” között meglehetősen rugalmasnak bizonyulnak az adott körülményekhez való alkalmazkodásban. Viszont továbbra is óvatosan kell bánnunk a szokásesemény elhelyezésével a norma és a deviancia dichotóm tengelyén. Hiszen mindez a „normális” házasságkötés normatív értékén nem változtat, nem szorítja ki, és nem becsüli alá, hanem – egyfajta prioritást tulajdonítva ennek – „ideálnormaként” vagy, mondjuk inkább így, primer normaként továbbra is elismeri, és ilyenként tiszteli. Viszont a háttérben egyfajta hallgatólagos konszenzus alapján működtetik a leányszöktetés – fogalmazzunk így – szekunder (vagy árnyék-) normáját.⁷ Természetesen a szokást differenciáltan ítélik meg, hiszen ezen belül is elkülönülnek a „normális” és a „deviáns”⁸ formák, amelyek fokozzák a kérdéskör rétegzettségét és bonyolultságát.

A szöktetés okai

Az egyéni párválasztás igénye

A paraszti társadalom szervezetének és az ettől elválaszthatatlan paraszti morálnak alappillére volt a család intézménye, mely kettős imperativust fogalmazott meg az egyének számára: a családalapításnak és a családi stabilitás fenntartásának kötelességét. A nemcsak optimálisnak, de egyetlen elfogadott és teljes értékű életformának tartott házasság állapot implicit kényszerítőerőként hatott ezen normák betartására. A közösség ugyanis csalá-

dokat integrált, az individuumokat csak ezeken keresztül, családtagokként kapcsolta be struktúrájába. Emiatt a személyes szféra alárendeltnek minősült a familiáris értékek és érdekek prioritásával szemben, ami nem feltétlenül külső, kényszerítő normaként működött, hanem elsősorban a norma interiorizálása biztosította életképességét. A család-csoporthoz tartozás társadalmi és gazdasági jogokkal ruházta fel a hozzá tartozókat, de ugyanakkor elvárta tőlük, hogy személyes döntéseik és cselekedeteik során szem előtt tartásák a csoport szempontjait, vagyis ne csak egyénekként, hanem családtagokként viselkedjenek.⁹ Mivel tehát a csoport egészének és a tagoknak a megítélése szorosan összefüggött egymással, illetve a csoport zökkenőmentes működése, a közösség által normatívként rögzített funkciók ellátása szükségessé tette valamennyiük kooperációját, a család nemcsak hogy igényelte, de a jogot is fenntartotta magának, hogy ellenőrzése, sőt beavatkozási hatóköre alatt tartsa az individuumok magatartását, különösen akkor, ha úgy értelmezték, hogy azok átlépték az elfogadott viselkedési formák körét.

A Szilágyságban a század első felében még többnyire általánosan elterjedt volt a nagycsalád, amely nem csupán a legoptimálisabb kerete volt a rendszer ilyen jellegű működésének, de valójában előfeltételezte is ennek gördülékeny megvalósulását. A Szilágy–Szamos közébben és a Tövisháton őrizte meg legtovább hagyományos formáját, melyet csak a szocialista államapparátus gazdasági, társadalmi és kulturális változtatásai tudtak kikezdeni, ellehetetlenítve a fenntarthatóságához szükséges alapvető feltételeket.¹⁰ A Felső-Berettyó és a Kraszna mentén (ennek különösen a Szilágysomlyótól nyugatra eső részében) korábban – nagyjából az első világháborút követően – jelentkezett az a tendencia, amely a nagycsalád mellett egyre nagyobb teret nyitott a törzscsalád-szerkezetnek. De a nukleáris család formátuma itt is csak a sokrétű és erőteljes szocialista átalakítások, valamint a modernizációs hatások következtében vált egyre elterjedtebbé és elfogadottabbá.

Amint már említettem, a nagycsalád az a formátum, mely a legnagyobb mértékben igényelte, és a leghatékonyabban volt képes működtetni az individuális érdekek alárendelését a családcsoporthoz javára. Bár a törzscsalád és ezzel párhuzamosan a nukleáris család fokozatos dominánsá válásával a család létszáma csökkent, és szerkezete egyszerűsödött,¹¹ a lényeges demográfiai változások ellenére számos strukturális elv – habár meglazulva és a század második felében egyre gyengülve – továbbra is fennmaradt. A nagycsalád kötelékének szorosságát és ideológiájának továbbélését vélem felfedezhetőnek például az egyes szociális és gazdasági feladatok közös ellátásában (materiális javak – háztáji termelésű élelmiszerek, gyógyszerek stb. – cseréje, kisgyermekre való vigyázás, betegek, öregek gondozása), az egyéneknek a tágabb családot, rokonságot is figyelembe vevő megítélésében, a keresztszülő-választási szokások megváltozásában, ami a baráti kapcsolatok helyett a vérségi kötelékeket törekszik megerősíteni.

A hagyomány a parasztcsalád mint komplex gazdasági és társadalmi egység újratermelődését biztosította, a közösségi értékrendszer konvencionizálásával. E morális rend alapján működtek azok az elvek, amelyek a jelenségeket pozitív vagy negatív értéktartalommal töltötték fel, illetve amelyek normák formájában imperativusokat fogalmaztak meg a közösséget alkotó szociális egységek (családok, egyének) számára (vö. Jávor 2000:603–604, 609). Hatékonysága ugyanakkor nagymértékben függött a társadalom struktúrájától, vagyis a zártság és az integráltság minőségétől.

A paraszti erkölcs három alapvető komponens köré szervezi az erényeket: a munka mint gazdasági, a család mint társadalmi és a vallás mint erkölcsi rend értékei köré. Ezek természetesen szervesen összefüggnek egymással, hiszen a családnak gazdasági aspektusai is vannak, de ugyanakkor a „szaporodjatok és sokasodjatok” isteni parancsnak is alárendeli magát; a munka a család fenntartását szolgálja, illetve az istentől kapott talentumok el nem herdálását, a gondos és dolgozó szolga módjára való megszaportítását jelenti; a vallás pedig a munka és a család fogalmait, illetve a hozzájuk kapcsolódó értékeket tölti fel pozitív vagy negatív tartalmakkal, kijelölve így a szabályok irányelveit és a tilalmak körét.

Ezen három alapérték jegyében a szorgalom, a mértékletesség, az önuralom és az engedelmség/alázatosság azok a leglényegesebb erények, amelyek az élet valamennyi megnyilvánulását irányítják. A házasság is, azon túlmenően, hogy két individuum személyes kapcsolata, feltöltődik az említett tartalmakkal, sőt az egyéni törekvéseket alárendelik a nemesebb minőségekként interiorizált értékeknek. Alapvető feladatai: a gazdasági önellátás, a társadalmi stabilitás és kontinuitás, a lelki és testi tisztaság biztosítása és megőrzése. Az öncélú cselekedetek, élvezetek és örömök – legyenek azok akár érzelmi, akár testi, akár materiálisak – alárendeltek, és amennyiben konfrontálódnak a fentiekkel, vagy azok ellenében fejtik ki hatásukat, az ideálnorma tilalmasnak és büntetendőnek kiáltja ki őket.¹² Ebbe a koncepcióba illeszkednek a házasságkötést szabályozó normák is, illetve ez jogosítja fel a családot, sőt a közösséget is arra, hogy a – formális és nem formális – párválasztást ellenőrzése alatt tartsa.

Mivel a beépülő személy kettős elvárásnak kell hogy eleget tegyen: elősegíteni és emelni a befogadó család értékeit egyéni képességei és tettei által, valamint ugyanezt biztosítani származási családjá státusa és presztízse által, két alapvető szempont kerül mérlegelésre: a választott egyéni kvalitásai, illetve annak a családnak a gazdasági, társadalmi és vallási jellemzői, amelynek tagja. A személyes vonzalom ezekhez képest kisebb szerephez jut ebben a bonyolult választási mechanizmusban.

A leányszöktetés mint házasságkötési szándékú kapcsolatalakítási mód ezen az igencsak összetett kalkuláción alapuló spekuláción üt részt, megteremtve az egyéni preferenciák érvényesítésének lehetőségét. Ebben a formában viszont igencsak súrolja a normaszegés határát, hiszen a közösség univerzális értékeivel helyezkedik szembe. Ahhoz, hogy a megítélés veszítsen rigorozitásából, és hogy a közösség interiorizálja a „Ki milyen virágot szakít, olyat szagol” elvet, igen sok mindennek kellett történnie; ilyen a szöktetések számának szaporodása, más szöktetési motivációk kialakulása, a munkával, a családdal és a vallással kapcsolatos mentalitás megváltozása.

A szülői akarattal való szembeszegülés, bár a 20. században már ritkább volt, mint az egyéb motivációjú szöktetések, mégis az egyik legfontosabb indítéknak számít. Viszont ezt is differenciáltan kell megközelítenünk, hiszen az esetek többségét az „enyhe” ellenszegülések, a szülői preferenciáktól csak árnyalatokban eltérő egyéni választások tették ki, és lényegesen gyérebb volt az éles konfrontálódás. Ez utóbbit példázva hadd említsek egy völcsöki esetet, amikor az etnikai és felekezeti endogámia, valamint a társadalmi egyenlőség normáját mellőzve a lány a szülei tiltása ellenére elszökött egy román fiúval. Az engedetlenségen feldühödött apa erőszakkal hazahozta lányát, majd újsághirdetést adott fel, amelyben egy bizonyos pénzösszeget ígért annak a férfinak,

aki elveszi feleségül. Akadt is egy élelmes jelentkező Monóból. De nem sokra rá, hogy díszesen felvonultatták a hozományt, és a lányt átköltöztették Monóba, a román legény visszaszöktette szerelmét, s a szülőknek el kellett ismerniük kudarcukat.

Szegénység

A leányszöktetés második legfontosabb indítéka a háborús helyzet következtében kialakult szegénység volt. A hozomány és a lakodalom különösen alkalmas a család anyagi-kulturális-társadalmi összetevőinek megjelenítésére (Jávor 2000:644); keretet biztosít az érintetteknek arra, hogy újrafogalmazzák a közösség előtt materiális, kulturális és szociális identitásukat, illetve változtassanak a hierarchiában elfoglalt addigi helyükön. Mivel a szöktetés mentesítette a családot mindkét tehertől, mivel csak egy szűk körű vacsora rendezése és a stafírun g utólag, akár részleteiben történő kiadása, netán teljes visszatartása követte, igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy elleplezzék gazdasági potenciáljukat. Bár mindenki anyagi helyzete közismert volt a falu valamennyi lakosa előtt, a házasságkötési szertartás olyan nyilvánossági fórum, amelyben más mércével méretetik meg az anyagi tehetőség, mint a mindennapokban. Így a szegénység, habár köztudott és a hétköznapokban nem stigmatizált, a rítus reprezentatív aspektusainak való meg nem felelés fényében nagyobb súllyal ruházódik fel, és a család státusát veszélyezteti.¹³

Az előbbi motivációval ellentétben ez volt a legelfogadottabb indíték a szöktetéssel történő egybekelésre. Hiszen mindkét fél számára előnyöket jelentett: lehetőséget biztosított a fiatalok számára a személyes preferenciákat is figyelembe vevő párválasztásra, és ugyanakkor a szülőket is mentesítette az anyagi terhektől, illetve attól, hogy veszélyeztessék társadalmi státusukat. Legtöbbször a kölcsönös beleegyezésre épült. A leány elvitelét a szülők véleményének kikérése előzte meg, akár a normatív leánykérés szokáshoz igazodva, kéréssel és megvendégeléssel. Csupán a házasságkötési szertartás normájának nem tettek eleget. Az eljegyzés – jegyajándékok cseréje – esküvő, lakodalom – hozományadás – az új asszony templomi bevezetését követő vendégség struktúrája helyett egy másik szokásrendet alakítottak ki: megegyezés – leány elvitele (formális szöktetés) – elhálás – polgári és egyházi esketés – szűk körű vacsora. Amint már a tanulmány elején említettem, annak ellenére, hogy a szöktetés a két világháború közötti időben annyira általános volt, hogy szinte nem is volt „normális” egybekelés, nem érvénytelenítette a „rendes” házasságkötés normatív funkcióját, sőt annak mint „ideálisnak” az elsőbbségét és teljesebb értékűségét továbbra is elismerte. Ennek a jelenségnek a leírására a legtalálóbbnak a primer és a szekunder norma kifejezéseket találtam, melyek azt érzékeltetik, hogy ezek nem egymás ellenében, hanem egymással párhuzamosan, sőt egymást kiegészítve működtek, hiszen ha az adott körülmények alkalmatlanná tették a családokat az elsőnek való megfelelésre, lehetőség nyílt az utóbbi aktivizálására. Ez ugyan formálisan normaszegőnek tekinthető, de lényegét tekintve nem az, hiszen ha meg is sértette a közösség alapvető értékeit, ezt csak időlegesen tette, előbb-utóbb sor került ezek helyrehozatalára: eklézsiakövetéssel a vallási alapú erkölcsök rendezésére, a hozomány kiadásával az anyagi részesedésre az öröklés (vagy legalábbis az erre való jog el nem vétele a kitagadás mellőzésével) és az utódcsalád gazdasági és társadalmi pozíci-

ójának „szinten tartására”. Csupán abban az esetben van többről szó, mint formális gesztusokról, ha a szöktetés motivációs háttérében egyúttal a szülői akarattal való elenszegülést is ott találjuk, amit ugyan követhetett az utólagos beleegyezés, de akár a nyílt konfrontálódás és meg nem bocsátás is.

Az általános elterjedtség

Az általánosan elterjedt modellek követése, vagyis a másoktól való különbözőség elutasítása, a nonkonvencionális magatartás elvetése a paraszti viselkedést szabályozó elvek egyik lényeges normája. Ebből a perspektívából nézve minden kirívó, külön magatartás morális ítéletet von maga után: *bölcsködés, nagyizolás, kivagyiság* stb.

Mivel a leányszöktetés az 1930-as, 1940-es években annyira általánossá vált például a Tövisháton, hogy valósággal kiszorította a „rendes” házasságkötést, az azonosság elve alapján a gyakorlat szintjén – továbbra sem téve kétségessé a primer norma felsőbbrendűségét – prioritást élvező normává nőtte ki magát, hiszen nemcsak a szülői akarattal szembeszálló és nemcsak a szegények, hanem minden – vagy legalábbis majdnem minden – házasság szöktetéssel köttetett, még a nagygazdacsaládokban is.¹⁴

Szexuális „rendellenességek”

Az előbbi indítékokkal ellentétben az alábbiakban felsorolásra kerülők ritkábbak voltak ugyan, de nem mellékesek vagy elenyészőek.

Mivel a nagylánynak a házassági „piacon” egyik legfőbb erénye szexuális tisztasága volt, ennek elvesztése igen komoly hátrányokat vont maga után, sőt lehetetlenné tette a megszégyenítő aspektusok nélküli, „rendes” házasságkötést, hiszen sem fátylat, sem koszorút, sem fehér ruhát nem ölthetett magára, mivel ezek mind a szüzesség szimbólumai. Az ilyen lány „tisztességes” férjhez adásának tulajdonképpen egyetlen lehetséges módja volt: a szöktetés. Így ugyanis beléphetett – ha időlegesen egyházilag és polgárilag még nem is, de társadalmilag igen – az asszonyi státusba, ami összhangban volt szexuális állapotával. Ha nem is volt teljes mértékben kiiktatható a szüzesség elvesztése miatti szégyen, mégis lényegesen redukáltabb formában került kifejezésre.

Tulajdonképpen három eset említhető ezen a típuson belül:

a) Szexuális kapcsolat előzte meg a házasságot, és partnerként megőrizték egymást a továbbiakban is.

b) A házasság előtti szexuális érintkezés során a lány teherbe esett, és hogy megelőzhessék a nyilvánosságra kerülés szégyenét, a leggyorsabb és az adott szituációra tekintve számukra az egyetlen lehetséges egybekelési formát valósították meg.

c) A lány más férfival létesített szexuális kapcsolatot, mint aki feleségül vette. A háborús helyzet miatt ugyanis előfordult, hogy katonák nemi erőszakának estek áldozatul fiatal lányok, de természetesen nem zárható ki a partnerváltás lehetősége sem.

A házasságkötés lehetőségének elvesztésétől való félelem

Különösen szemléletesen illusztrálják ezek a példák, hogy a leányszöktetés nem a házasság intézményének megingatását célozta meg, hanem épp ennek a lehetőségnek az elsza-
 lasztása miatti aggodalom fejeződött ki benne. Hiszen a házasságkötés elé gördülő akadályok igen rugalmas elhárítására és áthidalására kidolgozott egybekelési szokás volt ez, amely éppen hogy a családalapítás felé terelte, ennek megvalósításában segítette a fiatalokat.

A vénleányi vagy vénlegényi sorba kerüléstől való félelem is lényeges motiválóerőt jelentett, hiszen a nagylányi vagy legényi kor vége felé közeledve egyre sürgetőbb lett a házasságkötés parancsoló kényszere. Abban a társadalomban ugyanis, amelyben egyedül a páros élet volt a családszerkezetek hierarchiájának csúcspontján, s ehhez viszonyítva minden más forma csonkának, csökkent értékűnek számított, mindannyiukat efelé irányították aspirációik.

A családi lojalitás elvénél is erősebb volt a házasságkötési vágy. Azokban a házakban, ahol sok volt a lány, és az idősebbel szembeni kötelezettségnek arra kellett volna ösztönöznie az egyént, hogy kivárja, amíg a nála korosabbak férjhez mennek, előfordult, hogy a fiatalabb megtörte a rendet, s abbeli félelmében, hogy „ránőnek” a többiek, belépett a vágyott asszonyi státusba.

A legények körében nem a családon belüli viszonyok, hanem a makropolitikai helyzetből adódó nem „normális” körülmények nehezítették meg a családalapítást, és növelték meg a házasulandó korból való kilépés lehetőségét. A háború következtében a katonai szolgálat meghosszabbodása, sőt kiszámíthatatlan ideig való meghosszabbodása felerősítette a vénlegényi sorban maradás veszélyét. Ennek elhárítására preventív módon, illetve utólag alkalmazták a gyorsított kapcsolatkötési formát: vagy a berukkolás előtt biztosították be magukat, vagy hazajövetelük után oldották meg minél hamarabb a problémát.

„Hogy ne vigye e más, muszáj vót hozzányúljak az almához, me nagyon ügyes vót. [...] Ez így vót. Nem hogy csak garázdálkodtunk, szemtelenkedtünk: muszáj vót, evitte vóna más.”¹⁵

Rivalitás

Végezetül említtem a legények közötti versengést mint a legritkább motivációs tényezőt. Általában mire megérett egy kapcsolat a szöktetésre, már nem voltak azonos esélyűek az ellenfelek, hanem addigra, ha csupán implicit formában is, de kirajzolódott az erőviszonyok, és eldőlt a preferenciák sorrendje. Bár a virtuskodás természetesen a Szilágyságban is szervesen hozzátartozott a fiatal emberek viselkedéséhez, meg is mutatva ebbeli készségüket minden egyes bálban, ha csak tehették, a családalapításban, amely a legényi feladatok egyik legkomolyabbika volt, a „tisztes” megoldásokat keresték. A korszakos lojalitásra és a feladat nagyságára tekintettel igyekeztek méltósággal és érett felnőtt módjára eljárni. Úgyhogy a rivalitással indokolt szöktetésre leginkább csak akkor került sor, amikor a fiatalok akaratát nemcsak hogy akadályozták, de keresztetköték is a szülők a saját választottjukkal.

Mulatságos formában történt egy ilyen eset Magyarkecelben, ahol az apa egy krasznahorváti kérőnek ittas állapotban odaígérte a lányát. Mivel az egész rokonság ellene volt

a területi exogámiának, közösségi erővel szervezték meg, hogy a falubeli szimpatizáns ellopja a lányt, amit végül az apa is örömmel fogadott, mivel ő már szégyellte visszavonni a horvátiaknak tett meggondolatlan ígérését.

Bűn. Büntetés. Bűnhődés?

A leányszöktetés mint házasságot előkészítő kapcsolatteremtési mód legitimálásának elhárítása fejeződik ki abban a közösségi elvárásban, bűn-helyesség koncepcióban, amely a cselekedet elkövetése után automatikusan előírja, sőt megköveteli, ha kell kikényszeríti a büntetések bekövetkeztét (sőt, amint később látni fogjuk, „önkéntes” felvállalását és viselését). A szöktetés ugyanis a házasságkötésnek csak társadalmilag és csupán hallgatólagosan elfogadott formája.¹⁶ Az élet azon területének szabályozására kialakított norma, amire nem voltak meg a hivatalosként elismert állami, egyházi és közösségi rendelkezések. Az élethelyzetek dinamikus változása és a társadalom alapvetően integratív jellegű működése viszont igényelte azon szituációk rendezését is, amelyek az illegális, a deviancia szférájába sodortak volna. Ez a „megoldási” stratégia, mivel az egyik legalapvetőbb szociális érték és intézmény, a család – és számos más, a család által képviselt érték – fenntartását és kontinuitását biztosította, normatív erőre tett szert, s ennek folytán olyan visszahatást fejtett ki, hogy az esemény szokássá nőtte ki magát.¹⁷ Mindez csakis a házasság és a házasságkötés tisztaságát legtökéletesebben szimbolizáló rítusok tiszteletben tartásával történt. Így tudta kialakítani és megőrizni normaszegése ellenére nem normaszegő megítéltségét. A primernek tekintett norma háttérben ugyan jelentős mértékben és igen nagy gyakorisággal aktivizálták, ám mindennek ellenére nem szorította ki az előbbi az elsődlegesség státusából. Ez az alárendeltségi és felcserélhetlenségi viszony fejeződött ki a büntetések kötelező voltában, ami ugyanakkor újratermelte és rögzítette is a közöttük lévő hierarchiát.

A büntetés a tilalmas zónák kijelölésével értékeket és jelentéseket fogalmaz meg, illetve őriz. Ebben a jelentős kultúrateremtő szerepében segít megalkotni és fenntartani a társadalmi világot: a mindennapi gyakorlat szintjén erkölcsi kategóriákat jelöl ki, eseményeket értelmez, magatartásformákat definiál, cselekvéseket osztályoz, és minduntalan értékkel (Garland 1997:128–129). Mint a hivatalos igazságok konkrét demonstrációja a közösség valamennyi tagja számára közvetíti a normákat, illetve a normákhoz való viszonyulási lehetőségeket (Garland 1997:137). De mivel itt sem merev struktúrákkal állunk szemben, hanem az életviszonyokra – a kanonizáltság mértékétől és a kanonizáló hatalmi elit rugalmasságától függően többé-kevésbé – érzékenyen reagáló elvekkel, a kiindulási alapot képező bűn interpretálása függ a hely és az idő paramétereitől, az elkövető személyétől és egyéb külső körülményektől.¹⁸ Viszonylagosságából kifolyólag a büntetési mechanizmusok is differenciáltan működnek, pluralizált ellenőrzési és számonkérési formákat alkalmazva.

A leányszöktetést követő szankciók sorozata kapcsán két igen lényeges dolog válik szembetűnővé: egyrészt a büntetés elmaradhatatlansága, másrészt a büntetés szégyenértékének csökkenése, sőt szinte teljes megszűnése. Az előbbiből ismételten az olvasható ki, hogy a szokásemény annak ellenére, hogy normatív jelleget öltött, mégsem lépett át szekunder státusából primerbe. Az utóbbi pedig azt jelzi, hogy a szöktetés

általánossá válása következtében a büntetés nem töltötte be kettős funkcióját: a szégyenérzet leválásával a bűnhődés nem történt meg, viszont a büntetés ismétlődésének strukturális következményei voltak, mivel az általa képviselt hivatalos igazságok újratermelődését és kontinuitását biztosította.

A továbbiakban az ellenőrzést gyakorló intézmények alapján differenciálódó három büntetési rendszer vázolásával vizsgálom a szokáseseménynek a konfliktusteremtő akta utáni konfliktusoldó, a társadalomba visszaépítő mozzanatait.

A család büntetési

A szöktetés a család érdekeivel és elképzeléseivel való összeegyeztethetősége függvényében vagy a tényleges, vagy a látszólagos büntetést vonta maga után következményként. Amennyiben élesen konfrontálódott a fiatalok és a szülők akarata a választottat illetően, komoly és akár hosszú távú haragot eredményezhetett,¹⁹ aminek nemcsak érzelmi és szociális, de materiális aspektusai is lehettek: a hozomány kiadásának megtagadása, valamint az öröklésből való kizárás. Bár ezekkel a szankcionálási lehetőségekkel valamennyi szülő rendelkezett, ritkán éltek velük: leginkább csak akkor, ha az új házasság erőteljes lecsúszást jelentett a társadalmi ranglétrán, és/vagy ha megsértette az etnikai és felekezeti endogámia elvét. Az esetek többségében viszont csak formális büntetésre került sor: rövid időre, általában a házasság hivatalos megkötéséig²⁰ visszatartották a hozományt (aminek természetesen nemcsak haragtartási, de gazdasági okai is voltak), illetve az eseményt követő néhány napban nem találkoztak az új párral – amire leginkább csak a lány szüleinek volt lehetőségük, mivel a közös megegyezésen alapuló szöktetésekkor az elhálás és az ezt követő átmeneti időszak helyszíne a fiús ház volt. A rosszallás kimutatásának látványos formája a szülők morális identitásának kifejezésére adott lehetőséget: ezzel jelezték ugyanis a közösség felé, hogy az univerzális értékekkel azonosulnak, és elhatárolódnak az ezeket sértő magatartástól – még ha csak elvileg is.

A közösségi megrovás

Bár az egyházi büntetéseknek nyilvános jellegük volt, és megszegyenítő erejük épp e publicitásban fokozódott, itt most csak azokat sorolom fel, amelyeket a társadalom a hivatalos intézményektől függetlenül működtetett.

A közvélemény jelentette azt a fórumot, amelyben a legnagyobb mértékben és a leghatékonyabban tudott érvényesülni a közösség rosszallása. Az ellene való védekezést pedig egyrészt az anonimitás, másrészt pedig az nehezítette meg, hogy nem történt meg a „vádlott” formális elítélése, a vád szabatosan nem fogalmazódott meg, így a „vádlott” védekezni sem tudott ellene (Szilágyi 2000:731–732).²¹ Az egyén kiszolgáltatottsága viszont meglehetősen nagy volt, mivel a magán- és a nyilvános szféra közötti viszony nem az individuális, hanem a közösségi értékek javát szolgálta – a véleményalkotás jogát igen tág hatókörben fenntartva.

Mivel ugyan törvénytelennek minősített, de társadalmilag elfogadott szokáseseményről van szó, ha az erre vonatkozó normákat tiszteletben tartva valósították meg egybe-

kelésüket, megszólásra nem került sor, már csak azért sem, mert e viselkedésmód elterjedtsége miatt szinte nem maradt olyan család, amelyik ne lett volna érintett, tehát senkinek sem volt morális alapja az ítékezésre.

A közösségi ellenőrzés kiterjedt a szimbólumok használatára is, amelyek az egyén belső és külső identitásának reprezentációs eszközeiként közvetítettek információkat társadalmi és biológiai állapotáról, valamint a rítusok alkalmazására, hogy megőrizzék az általuk képviselt tartalmakat. Szöktetést ugyanis nem követhetett lakodalmi szertartás, amely a leányságból az asszonyi, a legénységből a férfiúi státusba való átmenetet kísérte és segítette számos szimbolikus játékkal és gesztussal. Csak egy vacsorát tartottak, amelyen a szűk családi kör vett részt. Ugyanakkor az egyházi esketés alkalmával a menyasszony nem ölthette magára a szüzesség jelképeit: fehér ruha, fátyol, koszorú, hanem megváltozott állapotának szimbolikus síkon való vállalására kötelezték: a szöktetést követően kendőt kellett viselnie.

A számonkérés és rosszallás legsúlyosabb formájára akkor került sor, ha a szöktetést nem követte hivatalos összeesküvés, hanem vadházassággá vált, amely a paraszti kultúra vallási alapú erkölcsrendszerében paráznaságnak minősült.

A közösség belső szerveződése után hadd térjünk ki a külső világgal való viszonyára: a határain kívüli társadalommal ugyan többértű kapcsolatot tartottak fenn, de a házasság kérdésében szorosra zárták köreiket: az exogámiának bármelyik formája negatív reakciót váltott ki. Az azonosság és hasonlóság elve folytán különösen érzékenyek voltak a felekezeti és etnikai (ez utóbbi a Szilágységben mindkettőt jelenti egyszerre) endogámia megszegésére. De azt sem nézték jó szemmel, ha más faluból/faluba házasodtak; ennek a normának a háttérszabályozását igen szemléletesen fogalmazza meg a következő mondás: „Minek menjünk libaszári, van itt tyúkszar elég!”²²

Egyházi szankciók

A legkomplexebb büntetési rendszert az egyház működtette a leányszöktetésben részt vevőkkel szemben. Ebben részben a rugalmasság hiánya, a kanonizált normák merev képviselete fejeződött ki, a stabilitás féltése. A jelenségek tilalmas és megengedett minősítésekkel való feltöltésére igencsak alkalmas büntetés a megkonstruált és rögzített értékek folyamatos újratermelését volt hivatott biztosítani.

Bár ezek a szankciók arra irányultak, hogy az egyénnek az istennel szemben elkövetett vétkét kérjék számon, majd bocsássák meg, ennél jóval tágabb fórum vett részt az aktusban: az egyház vezetősége mint isten országának földi képviselői, illetve a teljes gyülekezet mint megbotránkoztatott testvéri közösség. A büntetésnek így szakrális és közösségi érintettségéből kifolyólag kettős súlya volt – mindkét aspektusnak meglévén a belső, az interiorizált és a külső, a számon kérő imperativusa.

A hetedik parancsolat megsértése következtében a paráznaság vétkébe esett egyént a gyülekezet kiközösítette soraiból. Mivel többé nem volt teljes jogú tag, csak megtúrtként, az utolsó padban ülve vehetett részt az istentiszteleteken. Az egyház bűnös volta miatt megtagadta tőle a szakraentumok kiszolgáltatását: nem részesülhetett az úrvacsorai közösségben, nem esküdhetett meg, nem keresztelték meg gyermekét.²³

A *hitetlen*²⁴ státus az eklézsia megkövetésével volt megváltható; e gyakorlatot a 16.

századtól alkalmazták a protestáns vallások elterjedési területén (Tárkány Szűcs 1980:388). A szertartást elsőként Méliusz Juhász Péter rögzítette agendájában 1563-ban, majd az ezt követő évszázadok során többször módosítottak rajta: például Samarjai agendája, Kármán András agendája, Kármán József agendája, Kiss Gergely agendája (Benedek 1971:294–299). Bár alkalmazását Mária Terézia 1769-ből, majd II. József 1786-ból származó rendelete kizárólag az önként vállalt eseteire korlátozta (Jávor 1971:86), a közösség kényszerítő ereje miatt nem veszítette el kötelező jellegét.²⁵ Sőt, az utóbbi évtizedekben meglazuló társadalmi kötelek és normák, illetve a szekularizáció ellenére is a Szilágyságban – különösen a Tövisháton – még ma is igényt tart a lelkész és a közösség az eklézsia megkövetésére.²⁶

A penitenciatartás igénye ugyan megmaradt, de sokat veszített büntetőerejéből, amit igen jól szemléltet helyszínének és időpontjának megváltozása, hiszen a publicitás körének szűkítésével jelentősen csökkent megszégyenítő hatása. A század elején még a teljes közösség előtt, a vasárnapi istentiszteleten került sor a bűn megvallására, körülbelül az 1940-es évektől már csak egy esti időpontban kellett mindezt megtenniük. Később tovább könnyítettek a leányszöktetésben vétkesek helyzetén: beérték azzal, ha a parókián a presbiterek és a gondnok előtt tartották meg a szertartást. A Szilágyságban, még ezen a stádiumon is túllépve, napjainkban az *ekléziafizetés* stratégiáját alkalmazzák köztes megoldásként. A Felső-Berettyó és a Kraszna mentén pedig már teljesen eltekintenek tőle, az egyéni bűnbánatot javasolva.

A kiközösítés és az eklézsiakövetés mellékbüntetéseként megszégyenítő eszközöket is alkalmaztak: pellengért, szégyenkövet, szégyenketrecet, szégyenszék/szégyenpadot.²⁷ Az előbbi kettő használatára ugyan a 20. században már nem volt példa, de Petri Mór monográfiájából tudjuk, hogy korábban a Szilágyságban is bevett gyakorlat volt ezek alkalmazása.²⁸ Szégyenketrecre viszont csupán Magyarkecelben emlékeznek: a századforduló környékén a templomudvar bejáratánál volt egy szobaszerűség, ahol a bűnösnek (nemcsak paráznaságban, hanem lopásban, káromkodásban és egyebekben vétkesek is) istentisztelet előtt és végén állnia kellett, hogy amint a hívek elhaladnak mellette, láthassák és megköpdössék. A szégyenpad (a templom utolsó padja töltötte be ezt a funkciót) már meglehetősen elterjedt volt, szinte az egész Tövisháton használták. Bogdándon például 1937-ben tették ki, mivel ebben az időben annyian ültek benne, hogy a csínytevések helyszíne lett, és „Ez a hely megidvezít” stílusú megjegyzésekkel látták el. De néhány helyen (például Szilagyballán, Désházán, Hadadnásdon, Szamosardón, Szilágyszegen) még ma is megtalálható, korábbi szerepkörét elveszítve.

Mivel az egyén magatartását a paraszti társadalomban nem csupán individuális, hanem az egész családot érintő tettként fogták fel, a leányszöktetés terhének viselését is kiterjesztették. Nem volt ugyan általános az egész tájegységre, de több faluban – a Tövisháton, a Szilágyságban – gyűjthető, hogy a szülőknek is vezekelniük kellett: egyházvezetői – presbiteri vagy gondnoki – szerepétől megfosztották azt az apát, akinek a gyermeke leányszöktetés részese volt. Az egyház egyik alapvető törvényének, a „Ne paráználkodj!” normájának a megszegése az egész családot morálisan alkalmatlanná tette arra, hogy az egyházban mint a keresztényi erényeket legtisztábban képviselő és azokat konzerválni szándékozó intézményben kiemelkedő pozíciót töltsön be.

A „senki földjén” sokáig

Mint a házasságkötés másodlagos normája a leányszöktetés is a leányságból/legénységből a házas állapotba, sőt a felnőtté váló átmenet rítusának tekinthető. Bár csak hallgatólagos legitimációnak örvendett, és formálisan jelentősen különbözött az elsődlegesség státusát magának tudó egybekelési szokáskomplexumtól, funkcióját tekintve ugyanazzal a hatáskörrel rendelkezett.

Végezetül Arnold van Gennepnek az emberi élet fordulóinak leírására kidolgozott modelljét követve közelítem meg a vizsgált szokáseseményt, elkülönítve a preliminális, liminális és posztliminális szakaszokat. Ugyan nem egyezik a „rendes” házasságkötéssel, de ez a különbözőség nem a strukturális felépítettséget érinti, hanem egyrészt az elemkészletben való másságot, másrészt a szokásmozzanatok sorrendjének, illetve a közöttük lévő idődimenzióknak és eseményeknek az eltérőségét.

Maga a terminus is, az elszökés/elszöktetés az elválasztás gyors lebonyolítására utal. Hiszen épp ez volt a szándék: az új állapot elérése érdekében mielőbb elszakadni az ezt gátló akadályoktól, melyek vagy a kiindulási állapot részesei (például szülői tiltás, szegénység), vagy a kilépést nehezítő tényezők (például katonakötelezettség). A fokozatos, több elemből összetett (például leánykérés, jegyesség, leány-/legénybúcsúztató) preliminális szakaszt itt egyetlen, drasztikus és hirtelen mozzanat váltja fel.

A liminális periódus viszont már ennél sokkal komplexebb.²⁹ Tulajdonképpen ez a legrétegzettebb és leghosszabb a három fázis közül. Az elszöktetés pillanatától tart egészen az egyházi házasságkötésig, legrövidebb esetben egy hónap, de akár több év is lehet. Az időszak hosszúságának alsó határát az ekléziakövetést megelőző bűnbánattartási alkalmak száma (minimum három vasárnap) határozza meg. Nem volt ritka viszont a több évre való elhúzóadás sem, különösen akkor, ha a szülői ellenkezést kellett leküzdeni, vagy ha a katonáskodás tartott sokáig.³⁰ Ez pedig a „társadalmon és időn kívüli” állapotot jelentette. Nem tartoztak már a leányok/legények közé, de még az asszonyok/emberek közé sem, ami következményekkel járt mind a templomi ülésrendre, mind a viseletre vonatkozóan. Az egyházhoz való viszonyuk is rendezetlen volt: egyházi tagságukat és az ezzel járó jogokat időlegesen felfüggesztették. A lánynak a családon belüli kapcsolatai sem stabilizálódtak: már kilépett származási családjából, és bár leendő férje házában lakott, ott egyelőre még nem volt teljes jogú családtag, hanem még csak befogadott státussal bírt. Ez a se ide, se oda tartozás igen sok bizonytalanságot rejtett magában, hiszen visszalépni már nem lehet, vagy legalábbis nem tökéletesen. Elég csak arra gondolnunk, hogy ha az őt elszöktető legény elesett a háborúban, a leány helyzete igencsak problematikussá vált: szüzességét elveszítve biológiailag „asszony” lett, tehát a leánytársadalomnak nem lehetett ismét tagja, de „ténylegesen” nem léphetett be az asszonyi státusba sem, mert nem került sor az összeesküvésre. Özvegy volt, de csak félig-meddig. Bár jó ideje leendő férjének házában lakott, mégsem épülhetett be családtagnak, hanem vissza kellett költöznie szüleihez. Kérdéses volt továbbá az utód helyzete is. Ha ebben a liminális szakaszban gyermek született, ő sem volt egyértelműen elismert családtag. Az általános gyakorlat azt mutatja, hogy a fiú utódot az anya hazaküldése után is maguknál marasztották, viszont a leánygyermeket engedték elmenni az anyával együtt. De meg kell említenünk azon ritka eseteket is, amikor a család a halál-

eset ellenére sem küldte el a hozzájuk költözött leányt, még ha nem is válhatott legitim menyükké.

A liminális szakasz bonyolultságát az is jelzi, hogy éppen sajátossága miatt (lakhelyváltogatás, hosszúság) nem „tiszta” strukturálisan: ha ugyan rituálisan nem is, de a gyakorlati szinten már ekkor megkezdődik a beépítés a következő állapotba. Ennek a periódusnak a leglényegesebb mozzanata, a bűnbánattartás és az eklézsiakövetés után kezdődhet meg csak a legitim átlépés a végső, „normális” stádiumba, amely szintén meglehetősen szegényes elemkészletében a „rendes” házasságkötéshez képest.

A leányszöktetés tehát nemcsak a „normális” állapotból jelenti az átmenetet egy újabb „normálisba” a rendellenesen keresztül, hanem legitimből a legitimbe az illegitimen keresztül. Olyan fontos aspektusa ez a szokáskomplexumnak, ami ugyan nem változtat funkcióján, de meghatározó felépítettségére és jellegére nézve egyaránt.

A leányszöktetés befejezése

Az 1960-as évektől fokozatosan visszaszorult a leányszöktetés alkalmazása, az 1980-as éveket tarkítja még néhány eset, de az 1990-es évektől már nem találni rá példát. Nem azért, mert csak „rendes” kapcsolatalakítási módokra kerül sor, hanem egyrészt azért, mert megszűnt az a motivációs háttér, amely a szöktetést életre hívta, másrészt viszont azért, mert a bemutatott primer és szekunder normarendszerek közötti viszony változott meg. Ma már a szülők leginkább csak véleményt mondanak a választotról, de ritkán kerül sor a tényleges beavatkozásra; ha nem is élnek nagy bőségben, anyagi erőforrásaik nem annyira szűkösek, hogy ezért le kelljen mondaniuk a lakodalomról; „nem tudni” a szexuális „rendellenességekről”, mert már sokkal erősebben tartozik a nem publikus szférához, és hangsúlyozott a magánjellege, illetve ritkábban válik nyilvánossá a terhességmegelőző módszerek elterjedésének köszönhetően; a legények nem töltenek éveket a katonaságnál; a lányoknak nem kell megvárniuk nővéreik férjhez menését, mert kevesebb gyerek van egy családban, és az idősebb tisztelete sem kívánja ezt meg; és a szokás, a divat sem emellett szól. De a „rendes” házasságkötés státusa is változott: már egyáltalán nem sértetlen korábbi tekintélye. Egyfelől nem ritka a két normarendszer keveredése, hiszen nemcsak hogy nem szűz, de megesett lány is esküdhet fehér ruhában, fátyollal stb., másfelől pedig elterjedőben van az együttélési kapcsolatforma a fiatalok körében – bár falun még ritka, de az elszármazottak körében nem.

A terminus viszont tovább él, igaz, csak az öregek szóhasználatában. Ezenfelül bővült a jelentésköre, hiszen – az esetek módosulásával – már nemcsak annak a szokáseménynek a megnevezésére alkalmazzák, amelyet a fentebbiekben bemutattam, hanem mindazon kapcsolatkötési módokra is, amelyek nem egyeztethetők össze ennek a generációnak a „legitimként” és „rendesként” elfogadott családalakítási formuláival.

JEGYZETEK

1. A korábbi évszázadokban a hazai törvények szerint egy lány mindaddig kiskorúnak számított, amíg férjhez nem ment – ennek hiányában akár élete végéig gyámság alatt kellett maradnia. Vö. egy 18. század végi példa: Fenyő 1961:90.
2. Saját gyűjtés: Magyarkecel.
3. Gondolhatunk itt akár a szocializációra, akár a munkafolyamatok szerkezetére, akár a „devián-sok” (vénlányok, vénlegények) büntetésére (csúfolódás, alábecsülés) stb.
4. A szakirodalom igen szűkszavúan tájékoztat a szilágysági leányszöktetésről (csupán egy említést találunk, és az is egyetlen mondat: Moldován 1913:156), illetve a megszegényt büntetésekről (Petri 1901:394, 400; Illyés 1941:130).
5. Moldován 1913:156: „A Szilágyságban, de több helyen is, ha a leány a legényt nagyon szereti s a szülők az összekelést nagyon ellenzik, egyszerűen megsökteti magát.”
6. Saját gyűjtés: Vervölgy.
7. Bár az olvasói elvárás igényelné a szokásesemény leírását, hadd óvakodjam mégis ettől, ugyan is meghaladja egy tanulmány kereteit annak a változatos spektrumnak a bemutatása, amelyet ez magában foglal, hiszen mind területileg, mind a motivációk eltérőségének függvényében változatos sokféleséggel számolhatunk; attól pedig távol szeretném tartani magam, hogy egy standarddá merevített modellt konstruáljak, és azt közöljem. Arra kérem inkább az olvasót, hogy érje be az alábbi részletképekkel – mindegyiket csak egyedi és nem típusesetnek tekintve –, melyekből talán mégiscsak sikerül majd egy összképet vagy legalábbis összbenyomást megalakotnia az általam el nem végzett feladat (kár)pótlásaképpen.
8. Hadd játszadozzunk el egy pillanatra a gondolattal, hogy itt már a primer normát „megszegő” szekunder norma megszegéséről van szó: kettős – sőt egymásra tevődő – rendbontás!
9. Lásd Thomas–Znanički 2002:83–115. Bár egyetértek azzal, hogy a férj és a feleség nem pusztán individuumok, hanem csoporttagok, attól elhatárolódom, hogy a családi kapcsolatokat kizárólag csak a rokoni kötelék fajtájával és fokával hozzam összefüggésbe, a személyes szféra befolyásának teljes kizárásával.
10. Csak utalásszerűen kiragadva néhány fontos mozzanatot ebből az igencsak komplex problémakörből, hadd említsem az alábbiakat: tulajdonviszonyok (különös tekintettel a földtulajdonra) megváltoztatása, ami a családnak mint gazdasági egységnek a funkciókörét szűkítette le; foglalkozásstruktúra átszervezése; településfejlesztési stratégiák, melyek nagyméretű földrajzi mobilitást eredményeztek; modernizációs változások stb.
11. Habár a nukleáris család csak később szorítja háttérbe a preferenciák ranglétráján a törzscsalád-szerkezetet, elterjedtségi köre ezzel párhuzamosan bővül, hiszen a legkisebb fiún kívül, aki a szülőökkel marad, a többiek különálló életet valósítanak meg.
12. A szexuális gyönyörnek mint energiapocskló élvezetnek a repressziójáról lásd Foucault 1999:7–52; illetve a racionális, gazdasági motivációk családon belüli meghatározó szerepéről lásd még Cseh–Szombathy 1995:524.
13. Ezúttal csak röviden érzékeltethetem, mekkora anyagi teher alól mentesítette a leányszöktetés a családokat, mivel nem kívánok általános sémát konstruálni az elemzett terep és időszak lakodalmi szokásairól. A példa az 1940-es évek végének és 1950-es évek elejének Szilágysámsónát idézi. A lakodalom folyamata a leánykéréssel vette kezdetét (itt most nem térek ki az udvarlásra, ami természetesen fontos előzménye mindennek, de csak előkészítője és nem szerves eleme a bemutatandó rítusnak), melyen a leány és szülei, valamint a legény és apja vettek részt, előre megbeszélt időpontban, egyszerű vendéglátás formájában. Ezt követően számítottak a fiatalok menyasszonynak és vőlegénynek (mivel eljegyzés itt nem volt, legalábbis ekkor még nem), és került sor a jegyajándékok cseréjére (jegykendő, faragott guzsaly stb.). A lakodalomra való készülődés az esemény előtt két héttel kezdett egyre intenzívebbé válni. Ezt az időszakot

arra használták, hogy a közeli rokonok és szomszédok köréből meghívják a segítséget, elkészítsék a süteményeket, illetve összeszedjék a szükséges kellékeket (például edények, tányérok, evőeszközök, asztalok, sátorkellékek stb.). A hívogatás napja a vasárnap volt. Az ezt követő kedden került sor a lakodalomra. Már reggel megkezdődött az eseménysor. A két vőfély a vőlegényes háztól ajándékkal (például egy tál süteménnyel) indult a menyasszonyos házhoz, ahol feldíszítették és viszontajándékkal bocsátották útjukra őket. Az ő feladatkörükbe tartozott, hogy még a reggeli órákban elmenjenek a paphoz megbeszélni az esküvő kezdőpontját – ami természetesen csupán egy formális mozzanat volt, hiszen mindezt már korábban egyeztették, de ez alkalmat nyújtott egyben a papnak, a kántornak és a harangozónak készített ajándék átadására (szótteskendő, törülköző, sütemény). Eközben a nyúszólányok (a vőlegény leányrokonai) elvitték a menyasszonynak készített koszorút és fátylat, illetve segítettek neki a felöltözésben. A szertartásra rendszerint tíz órától került sor, ami előtt a násznép (általában 150–200 személy) a leányos és a vőlegényes háznál gyülekezett. A menyasszony vendégei egy-egy korsó borral (körülbelül három liter) és egy-egy tányér süteménnyel érkeztek, majd elindultak a templomba. A vőlegény elbúcsúztatása után az ő vendégseree is megérkezett. Az esküvő után ebédelni mentek, külön a lányos és külön a vőlegényes házhoz. Délután a vőlegény násznépe eljött kikérni és elbúcsúztatni a menyasszonyt. Ekkor a leány vendégeit még nem, csak a menyasszonyt vitték magukkal, aki érkezésekor beköszöntött új otthonába, ajándékok osztogatása kíséretében (anyósnaak és közeli nőrokonoknak – például nagymama, vőlegény testvérei – keszkenő, apósnaak és közeli férfirokonoknak – például nagypapa, vőlegény testvérei – kalap). Majd elkezdődött a menyasszonytánc; eközben elmentek a leányos ház vendégei után (őket nevezték a hériszeseknek), hogy ebbe ők is bekapcsolódhassanak. Következett a közös vacsora, melyet teljes egészében a vőlegényes háznak kellett állnia. Előételnek pálinkát és kalácsot tettek az asztalra, majd húslevest, tejbekását vagy tejbegrízt főtt hússal, töltött káposztát, ami mellé még adtak sült húst (általában disznóhús) és végül főtt húsrá ütött tojásrántottát. Éjfél után a menyasszonyos házon volt a sor, hiszen ekkor szolgálták fel az általuk hozott süteményeket és italokat. Ez jelentette az átöltöztetés időpontját is, amikor a szompolyasszony (a vőlegény asszonyrokona) segítségével a menyasszony felvette az anyósától kapott kontyolóruhát és kendőt. A lakodalom alkalmával még megajándékozták a hívogatókat, vőfélyeket, násznagyokat és főzőasszonyokat egy-egy szótteskendővel vagy törülközővel. Az esemény zárómozzanata a következő vasárnap volt, amikor a szompolyasszony bevezette a templomba az újasszonyt, illetve a menyasszony szüleinél szűk körű ebéd keretében köszöntötték az új rokonokat.

14. Jól példázza a szótketés divaterejét Bogdánd, ahol az 1940-es és 1950-es években szinte mindenkit szótkettek, holott a „rendes” lakodalomnak létezett egy elfogadott szegényes változata is, amely a háború utáni anyagi helyzetből adódó problémákra kínált alternatívát: Reggel a fiatal pár (konfirmálóruhájukban és nem külön erre az alkalomra készített ruhában) a két násznagy kíséretében elment a néptanácshoz és a templomba megesküdni. Ezt követően a menyasszonyos háznál megkínálták a közeli rokonokat kaláccsal, borral és pálinkával, majd a vendégek távoztak. A menyasszony, szülei és testvérei átmentek a vőlegényes házhoz, ahol szintén kaláccsal, borral és pálinkával vendégelték meg őket. A déli harangszó után pedig már mentek is a mezőre kapálni vagy egyéb munkálatokat végezni.
15. Saját gyűjtés: Egrespatak.
16. Lásd még Tárkány 1981a:260.
17. A leányszótketés és a paráználkodás között az a lényegi különbség, hogy míg ez utóbbit a házasságon kívüli szexuális érintkezés öncélú formájának tekintették, addig az előbbi épp a házasság létrejöttét segítette elő a különféle akadályozó tényezők elhárításával.
18. Lásd még Jávor 2000:650–651; Szilágyi 2000:746.
19. Nemesgyeser fordult elő, hogy az indulatos apa késsel üldözte a szőlőben a menekülő fiatalokat.

20. A hozomány kiadásának a megbocsátó gesztuson kívül fontos gazdasági és társadalmi okai is voltak, hiszen ezzel biztosították az utódcsalád számára, hogy ne csússzanak le a társadalmi ranglétrán, ami befolyásolná a családcsoporthelyzetét is.
21. Vö. Tárkány Szűcs 1980:373.
22. Sajat gyűjtés: Völcsök.
23. Történeti előzményként hadd idézzem a krasznai egyház erre vonatkozó statútumát a 18. századból: „akik pedig penitentiára elő nem állának a figyelmeztetés dacára is, azokat a Krisztus parancsolata szerint mint pogányokat, fukarokat, úgy tartjuk, azokkal ne együnk, ne igyunk, ne társalkodjunk, aki pedig ezekkel szóba áll, hasonlónak lévén ahhoz, egy-két intés után az egyházból kizáratik.” (Illyés 1941:130.)
24. „Akkor mind úgy mentek férjhez, hitetlenül” – fogalmazták meg Bogdándon.
25. Az eklézsiakövetés említései a szakirodalomban: Résó Ensel 1867:118; Kolosvári-Óvári 1892:193–194, 685; Petri 1901:400; Vajna 1907:145–156; Szeremlei 1911:433; Darvas é. n.:29–30; Illyés 1941:105–115; Fél-Hofer 1969:310–311; Benedek 1971:294–299; Jávör 1971:86–88; Tálasi 1977:70–71; Tárkány Szűcs 1980:388–389; 1981a:260; Gelencsér 1991:58; Szilágyi 2000:703–706.
26. Napjainkban a szertartást Vásárhelyi János püspök agendája szerint tartják (Vásárhelyi 1950:184–185).
27. A megszegényítő eszközökről lásd még Vajna 1907:88–145; Réthly 1909:190–191; Szeremlei 1911:433; Téglás 1912:223–224; Fél-Hofer 1969:310–311; Tálasi 1977:70; Tárkány Szűcs 1980:388–389; 1981b:226–227, 579–580; Gelencsér 1991:48–55; Szilágyi 2000:705.
28. Például a 18. század elejéről idézi Petri: „Egy parázna asszonyt, ki Kovács alias Krakkói István nevű legénnyel paráználkodott, megsententiáztak, de a pellengérré kivezetvén, ott fegyvert adtak a kezébe és arra gratiáztak, hogy megjelenvén, azt kiabálja, hogy ezzel a fegyverrel ütetik el a feje annak, a ki paráznaságban találtatik.” (Petri 1901:394, lásd még 400.)
29. A liminális periódushoz tartozó rítusokat van Gennep *rite de marge*-nak nevezte el, ami a magyar szaknyelvben az *eltávolító rítus* fordítást kapta (Fejős 1979). Úgy érzem viszont, hogy ez a kifejezés nem tudja eléggé közvetíteni a neki szánt tartalmat. Igaz ugyan, hogy ezek a rítusok az „eltávolodást” segítik elő „a régiből az új felé” (Fejős 1979:412), és ez a magyarázat indokolja a szóválasztást. Ám egyrészt szinonimája az *elválasztó* szónak, ami a preliminális szakasz rítusainak a jelzője, másrészt pedig nem fejezi ki épp ennek a periódusnak a lényegét: a köztes jelleget. A *marge*-állapot mint 'valaminek a szélén, valamin kívül lenni' előfeltételezi ugyan az eltávolodást, de ez csak egy mozzanata és nem a fókusza szemantikájának. Igen kifejezőnek vélem például a román fordítást (*perioadă de prag, rituri de limită*), ami épp a küszöbhelyzetet, a sehova se tartozást, a határvonalon levést sugallja (Gennep 1998). Nem biztos, hogy sikerült megtalálnom a legtalálhatóbb szót, de javaslom az *átvezető rítusok* terminust. Hátránya, hogy nem érzékelteti kellőképpen a „senki földje” állapotot. Előnye viszont egyrészt az, hogy megszünteti a három rítustípus megnevezésére használt szó közötti szinonímiát, másrészt az, hogy míg az *eltávolítás* a preliminálás és a liminális periódus közötti viszonyt fogalmazza meg, elhanyagolva az ugyanolyan fontos liminális és posztliminális szakaszok kapcsolatát, az *átvezető* jelző mindkettőre egyformán reflektál, és épp azt jelzi, hogy ezek a rítusok a két stádium közötti kapcsolatot teremtik meg, egy ideiglenes állapotot alkalmazva segítenek eljutni a kezdeti „normális” állapotból a végső „normális” állapotba.
30. A szöketést ugyan megejtették a berukkolás előtt, de mivel az eklézsiakövetés és az ezt megelőző bűnbánattartási alkalmak időigényesek voltak, házasságkötésre csak a legény hazatérése után került sor.

IRODALOM

BAKÓ ELEMÉR

1941 Leánylopás a bukovinai székelyeknél. *Ethnographia* 52(2):146–147.

BALÁZS GUSZTÁV

1987 Lakodalmi szokások és táncok a nagyecsed-i oláh cigányoknál. *Ethnographia* 98(2–4):364–384.

BENEDEK SÁNDOR

1971 A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. Órisziget: Teleky.

BOTH BÉLA

1910 Hazavezetés. *Ethnographia* 21(2):125.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

1995 A társadalmi normák változása és a családi élet alakulása. *Magyar Tudomány* 40(5):521–531.

DARÓCZI FERENC

1936 Egy kalotaszegi falu. *Magyar Népegészségügyi Szemle* 11:225–238.

DARVAS JÓZSEF

é. n. Egy parasztcsalád története. Budapest: Athenaeum.

ECKHART FERENC

1954 A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ERNYEI JÓZSEF

1910 Szláv folyóiratok szemléje. *Néprajzi Értesítő* 11(1–2):123–126.

FEJŐS ZOLTÁN

1979 Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlatja. *Ethnographia* 90(3):406–414.

FÉL, EDIT – HOFER, TAMÁS

1969 Proper peasants. Traditional life in a Hungarian village. Chicago–Budapest: Aldine–Corvina.

FENYŐ ISTVÁN

1961 Kisfaludy Sándor. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FOUCAULT, MICHEL

1999 A szexualitás története. I. A tudás akarása. Budapest: Atlantisz.

GARLAND, DAVID

1997 A büntetés és jelentései. A büntetés szerepe a kultúra teremtésében. *In* Politikai antropológia. Zentai Violetta, szerk. 127–147. Budapest: Osiris.

GELENCSÉR JÓZSEF

1991 Megszégyenítő büntetések a Káli-medencében. *In* Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére. S. Lackovits Emőke, szerk. 48–60. Veszprém: Veszprémi Lackó Dezső Múzeum.

GENNEP, ARNOLD VAN

1998 Riturile de trecere. Iași: Polirom.

GYÖRGI ERZSÉBET

1962 Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél. Néprajzi Közlemények 7(3–4):3–91.

1990 A házasságkötés szokásai. In Magyar néprajz. 7. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Dömötör Tekla, főszerk. 32–66. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GYŐRI KLÁRA

1975 Kiszáradt az én örömem fája. Emlékezés. Bukarest: Kriterion.

HELLER MÁRIA – RÉNYI ÁGNES

1997 „Magánbűnösök és közerkölcsök”. A „köz” és a „magán” ellentéte és a nyilvánosság problémája. In Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Szabó Márton, szerk. 85–98. Budapest: Scientia Humana.

ILLYÉS ENDRE

1941 Egyházfegyelem a magyar református egyházban (XVI–XIX. századokban). Debrecen: Városi Nyomda.

JANKÓ JÁNOS

1904 Egy osztják háztartás kiadásai és bevételei. Néprajzi Értesítő 5(1–2):61–67.

JÁVOR KATALIN

1971 Egy 19. századi presbiteri jegyzőkönyv tanulságai. Népi Kultúra – Népi Társadalom 5–6:71–101.

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In Magyar néprajz 8. Társadalom. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 601–692. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN

1892 A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. 3. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. Budapest: MTA.

KÓS KÁROLY

1976 Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest: Kriterion.

LÁSZLÓ GYULA

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Budapest: Magyar Élet.

MAGYAR ZOLTÁN

1997 Nőráblás, lányszöktetés. Szerelmi históriák a magyar kultúrtörténetben. Budapest: Panoráma.

MAJOR MIKLÓS

1999 A Szilágyság táji-történeti tagolódása. In Szilágysági magyarok. Szabó Zsolt, főszerk. 15–21. Bukarest–Kolozsvár: Kriterion.

MOLDOVÁN GERGELY

1913 A magyarországi románok. Budapest: Franklin. /Nemzetiségi ismertető könyvtár, 5–6./

MUNKÁCSI BERNÁT

1894 Leányrablás. *Ethnographia* 5(4):275–276.

NAGY GÉZA

1894 Nőrablás emlékei a magyarságnál. *Ethnographia* 5(4):272–275.

PERL SOMA

1894 A nőrablás a magyarságnál. *Ethnographia* 5(5):350–351.

PETRI MÓR

1901 Szilágy Vármegye Monographiája. I. Szilágy. Az eltűnt Közép-Szolnok s Kraszna Vármegyék. Zilah: Franklin.

RÉSŐ ENSEL SÁNDOR

1867 Magyarországi népszokások. Pest: Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász.

RÉTHLY ANTAL

1909 Templomi szegyenkő és szegyenpad. *Ethnographia* 20(3):190–191.

SZEREMLEI SAMU

1911 Hód-Mező-Vásárhely története. 4. A közművelődés története 1526–1848. Hódmezővásárhely: a város közönsége.

SZILÁGYI MIKLÓS

2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. *In* Magyar néprajz. 8. Társadalom. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 693–759. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TAGÁNYI KÁROLY

1919 A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

TÁLASI ISTVÁN

1977 Kiskunság. Budapest: Gondolat.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

1980 A jogi népszokások szankciórendszere. *Ethnographia* 91(3–4):372–392.

1981a Magyar jogi népszokások. Budapest: Gondolat.

1981b Pellengér. Szegyenketrec. Szegyenkő. Szegyentábla. *In* Néprajzi lexikon. 4. Ortutay Gyula, főszerk. 226–227., 579–580. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÉGLÁS ISTVÁN

1912 Szegyenkövek és szegyenoszlopok. *Ethnographia* 23(4):223–224.

THOMAS, WILLIAM I. – ZNANIECKI, FLORIAN

2002 A lengyel paraszt Európában és Amerikában. I. Budapest: Új Mandátum.

THÚRY JÓZSEF

1890 Kis-Kun-Halas néprajza. *Ethnographia* 2(8):381–410.

VAJNA KÁROLY

1907 Hazai régi büntetések. 2. Budapest: Univerz Nyomda.

VÁSÁRHELYI JÁNOS

1950 Református ágendás könyv. Kolozsvár: a ref. egyház iratterjesztése.

TÜNDE TURAI

Abduction of girls: exception or norm?

The author gathered data during her fieldwork about the abduction of girls in the villages of Szilágy county in Transylvania (Romania). She investigates in the present article the background of this custom in the 20th century, the motivation of personal decisions and familial initiatives. Furthermore, she describes how the abduction of girls is related to and integrated into the normal system of local communities, despite the sanctions taken by the families, the community and the church. At the end of her article, the author makes an attempt to interpret this custom as a rite of passage, corresponding it to the model of Arnold van Gennep.

2004 7 (1):97-117.
Tabula

117